

TURAI TÜNDE

„Önként mentünk erőszakkal.” Életpálya-alternatívák az 1940-es évek rendszerelváltása után*

Hat életpálya-interjú elemzésével a cikk arra keresi a választ, hogy a szocializmus hatalomra jutását követő változások az 1940-es években hogyan hatottak mikroszinten a hétköznapi életre az agrárszférában a romániai Szilágyságban, a korábbi „általános forgatókönyv” folytatásának lehetősége miként változott meg az új körülmények között, és az új helyzetek milyen új életstratégiák kidolgozását és alkalmazását tették szükségessé. A szerző arra is kitér, hogy a hatalom szócsöveként funkcionáló szocialista sajtóban milyen életpályákat mutattak be a példaképként és a pályaaorientációk befolyásolásának szándékával. Az előírt és a ténylegesen megvalósított életutak összevetése révén egyaránt láthatóvá válnak a makro- és a mikroszint egyezései és eltérései.

Terepmunkánk során folyamatosan egyéni életpályákkal találkozunk még akkor is, ha nem ez képezi kutatásunk tárgyát. Akár az adott közösség szokáskultúráját, akár társadalmi aspektusait, akár kulturális tudását, akár tárgyi világát kívánjuk megismerni, megkerülhetetlen az egyéni dimenzió, aminek fontosságára már a múlt század első felétől felfigyeltek, s azóta is részét képezi a kutatói érdeklődésnek a társadalomtudományok több területén.¹

Mivel a néprajzi gyűjtés legalapvetőbb és leggyakrabban használt módszere az interjúkészítés, a beszélgetésekben elkerülhetetlenül felsejlik az adatközlő léte vagy életének egyes periódusai, hiszen legyen szó akár kulturális kérdésekről, akár társadalmiakról, és akár makro-, akár mikroszintűekről, a válaszokban ezeknek a személyes megélése is megfogalmazódik. Ezek az ismeretek szolgálhatnak „eszközü”, kiegészítő adathalmazként egy adott probléma megértéséhez, de az életpályák és élettörténetek az önálló kutatás tárgyát is képezhetik.

Az egyéni életpályákban a makroszintű események s főleg a nagyobb méretű változások mind-mind nyomot hagynak, s a megfordított perspektíva, azaz az „alulnézet” ezek figyelemre méltó visszatükröződését és kutatásra érdemes értelmezését adja. Ez motivált abban, hogy egyéni életpályákon keresztül közelítsek az 1940-es évek rendszerelváltásához, illetve az ezt követő évtizedek jelenségeihez. Olyan politikai hatalomváltás volt ez ugyanis, ami nagyméretű és széles körű gazdasági és társadalmi változásokat eredményezett. A szocializmus „építéskor” – hadd éljek a kor kedvelt kifejezésével – a régi világot, annak számos aspektusát átstrukturálva vagy érvénytelenítve, valamint új elemeket beemelve formálták, az új ideológia és államvezetési érdekek függvényében.

Az az általános forgatókönyv,² amely eddig kijelölte azt a sematikus körvonalat, amelyben az egyén választási alternatívái lehetőségként megjelentek pályaalakításában,

illetve magában foglalta a főbb választóvonalakat, valamint az életszakaszok és életese-mények értelmezési keretét, most az addigi formájában használhatatlanná vált, és szá-mos szempontból igen gyorsan alkalmazkodnia kellett az új életfeltételekhez.³ Olyan történelmi fordulópontra került a baloldali erők hatalomra kerülése, ami valamennyi állam-polgár életére kihatott, hiszen új gazdasági és társadalmi keretfeltételeket teremtve le-hetetlenné tette a hagyományos életmodellek továbbvitelét, és még csak nem is lassú, korlátozott körű változásokat idézett elő, ami a kevésbé zökkenőmentes alkalmazkodás-ra adott volna lehetőséget, hanem – felgyorsított ütemű és igen sok mindenre kiterjedő változtatásaival – abba a helyzetbe hozta az egyéneket, hogy a jól ismert „forgatókönyvtől” elrugaszkodva új stratégiákat alkalmazzanak.

Hat életpálya-interjúút készítettem 2001 első felében a Szilágyságban. Beszélgetőtár-saim mind paraszti származásúak. A legfiatalabb 1939-ben, a legidősebb 1912-ben szü-letett. Valamennyien a paraszti életre szocializálódtak, s szüleik arra készítették fel őket, hogy hozzájuk hasonló módon éljék majd életüket. Ám ezt a makroszinten bekövetke-zett változások már nem tették lehetővé. Életpályájuk elemzésében arra keresem a vá-laszt, hogy hogyan látták ők az új életlehetőségeket, milyen stratégiákat alkalmaztak, hogyan találták meg a helyüket ebben az új helyzetben.

Mielőtt rátérnék a bemutatásra, hadd jelezzem már itt, hogy nem gondolom úgy, hogy ez a néhány életpálya reprezentatív lenne az új élethelyzetbe került társadalomra nézve, vagyis hogy kielégítő választ adna arra, hogy az addig alkalmazott „forgatókönyv” használhatatlanná válása után milyen új stratégiák mentén valósították meg pályájukat a paraszti környezetben felnőtt egyének. Ez a hat történet csak egy töredékét mutatja meg ennek a képnek, csak néhány egyedi lehetőséget villant fel. Másodsorban pedig az életpályákat bemutató élettörténetek konstruktív jellegével kell számolnunk.⁴ Nemcsak arról van szó, hogy az élet történései szelektív módon kerülnek elmondásra a beszélő válogatása, a felejtés és a verbális szövegszerkesztés korlátozottságának következtében, hanem ennél sokkal többről. Az individuuum összefüggő történetnek tekinti életpályá-ját, aminek következtében a múlt pusztán bemutatása helyett az eseményeknek tulajdo-nított jelentés válik dominánssá, és az elmesélt múlt már nem a megtörtént múlt lesz, hanem a jelen perspektívájából átértelmezett múlt, aminek funkciója, hogy legitimálja a jelent (Niedermüller 1988:381–386). Éppen ebből a szempontból nemcsak arról a ter-mészetesen adott helyzetről nem szabad megfeledkeznünk, hogy évek, sőt évtizedek választják el az adatközlőket mindattól, amit elmondanak, hanem arról sem, hogy a beszélgetésekre egy újabb rendszerváltás után került sor. Megmondani nem lehet – és nem is ez a cél –, hogyan mesélték volna el életüket 1989 előtt, vagyis hogy miben vál-toztatott múltszemléletükön a szocialista hatalom leköszönése, az hogy most már – legalábbis időben – „kívülről” szemlélik a korszakot, viszont nem hunyhatunk szemet előlött, s nem tehetünk úgy, mintha nem tudatosítottuk volna a probléma meglétét, még akkor sem, ha nem tudunk megnyugtató választ adni.

A makroszint eseményei

A baloldali erők hatalomra jutása után az új politikai elit igen gyors ütemben kezdett hozzá a régi struktúrák átszervezéséhez. A dominánsan mezőgazdasággal foglalkozó lakosság számára a szocialista gazdaságpolitika, a településpolitika, és nem utolsósorban a kultúrpolitika új keretet teremtett az életfeltételeknek, melyek nagymértékben eltértek a korábbiaktól.

Bár a nemzetközi gazdaságpolitikában a Comecon Romániát agrárországgként kezelte, és a mezőgazdasági javak termelésének és exportálásának szerepét szánta neki, már az 1950-es évek végétől igyekezett kilépni ebből a helyzetből. A Szovjetuniótól való függőség mértékének csökkentési szándéka nyilvánult meg abban a törekvésben, ami az országon belüli önálló gazdasági bázis megteremtését sürgette (Cole 1981:74; Verdery 1983:39–40; Shafir 1985:44, 47–48). Meg kellett tehát szüntetni az agrárjelleg dominanciáját az ipar kiépítésének javára – mindezt pedig a lehető legolcsóbb módon, a meglévő erőforrások maximális kihasználásával. Mivel a mezőgazdaság uralta a gazdaságot, ez jelentette azt az alapvető erőforrást, aminek kiaknázása nemcsak hogy megkerülhetetlen, de szükségszerű és célszerű is volt egyben.⁵ Három szempontból is alapvető szerepet kellett betöltenie az iparfejlesztésben: biztosította a munkaerőt, előállította a lakosság fenntartásához szükséges élelmiszerkészletet, valamint továbbra is termelt exportárut (Cole 1981:75–76).

A mezőgazdaság így másodlagossá vált, s legfontosabb feladatának az ipar igényeinek a kiszolgálását tekintették, s mindezt úgy várták el tőle, hogy míg az állam figyelmét és anyagi erejét az ipar építésére fordította, szinte teljesen magára hagyta, s a minimális befektetések ellenére fokozott mértékben kívánt profitálni belőle. Ezért Verdery és Shafir is az iparosítás áldozatának nevezi a mezőgazdaságot (Verdery 1983:42–43; Shafir 1985:109).

A földek kollektivizálása, amit a Román Munkáspárt Központi Vezetősége az 1949. március 3–5-i plenáris ülésén tűzött ki célul, a mezőgazdaság centralizálását jelentette. Ez nemcsak a társadalmi osztályegyenlőtlenségek megszüntetésének ideológiájával volt összhangban, de komoly lehetőséget jelentett az új vezetőség számára a korábbi társadalmi hierarchia átszervezésére, ami által saját legitimációjának bázisát teremthette meg, valamint nemzeti gazdasági törekvéseinek kivitelezésében, hiszen uralma alá került a mezőgazdasági szektor termény- és munkaerőkészlete, a gazdálkodáshoz szükséges földterület, eszközkészlet és állatállomány, valamint a munka és a termelés megszervezésének és kivitelezésének lehetősége.

A prioritásokat élvező iparosítás első lépésként a foglalkozásstruktúráját változtatta meg. Részben azért, hogy tömegesen teremtett új munkahelyeket,⁶ részben pedig azért, hogy átszervezte a korábbi foglalkozáshierarchiát.⁷ Továbbá lényeges következménye volt az ország településszerkezetének a megváltoztatása: egyrészt tömegessé vált a városokba költözés, másrészt számos település olvadt be a közelében levő városba, vagy vált önmagában várossá,⁸ mely változások igen sok, korábban életképes település elsorvadását eredményezték.

A gazdaság- és településpolitika mellett hadd fordítsunk egy kis figyelmet a kultúrpolitikára is. Az új rendszernek ki kellett termelnie egyrészt saját értelmiségi rétegét, másrészt pedig azt a szakképzett középréteget, ami nélkül megvalósíthatatlanok lettek

volna gazdasági tervei. Az 1948. augusztus 3-án bevezetett új tanügyi törvény az analfabetizmus felszámolását célozta meg (lásd még Kligman 2000:29). A minden kiskorú számára kötelezővé tett iskoláztatás és a tanulási idő meghosszabbítása, valamint a szakosodási és továbbtanulási lehetőségek kiszélesítése szintén széles skálán mozgó változásokat eredményezett. Példaképpen hadd említsek néhányat azok közül a „területek” közül, amelyekre mindezek hatással voltak: a család ismeretátadó szerepe, a közösség tudásának státusa, a presztízs- és foglalkozáshierarchia, a társadalmi aspirációk stb.

Mivel a tanulmány célja nem a makroszintű változások bemutatása, nem kívánom tovább részletezni ezeket, hanem csak vázlatosan és jelzésszerűen utaltam azokra a főbb tendenciákra, amelyek megakadályozták a korábbi életmodellek folytathatóságát, és új alternatívák „kidolgozását” és alkalmazását tették szükségsszerűvé. Nem jelentette ez a meglévő „általános forgatókönyv” teljes érvénytelenítését, viszont annak nagyméretű megváltozását igen. Tovább éltek egyes aspektusai, de nagyon sok szempontból használhatatlanná vált az új életfeltételek között, hiszen az ezeknek való megfeleléshez, az új gazdasági és társadalmi keretek között történő pályamegvalósításhoz olyan stratégiákat kellett alkalmazni, melyekben nem tudott támpontokat adni. Természetesen a hagyományos forgatókönyvhöz való viszonyulás sem volt egységes: annak függvényében változott, hogy az egyes egyének hogyan szervezték meg pályájukat. Az alábbi esetelemzésekben hangsúlyossá válnak a különbségek a lehetőségek és a választások margóján.

Földművesként, mégis másként

Bár nagyon sokan kiléptek az agrárrétegből, voltak, akik a maradás mellett döntöttek. Tették ezt azért, mert ez volt az egyetlen alternatíva számukra, vagy mert azt képzelték, hogy ez az egyetlen alternatíva számukra. A hirtelen megváltozott gazdasági és társadalmi helyzetben az egyéni döntések nem az ismert életmodellek, vagy mondjuk inkább úgy, hogy életmodellsémák közötti választást jelentették, hanem szükséges volt ezeknek az új szituációhoz való adaptációja, valamint teljesen új, eddig ismeretlen stratégiák alkalmazása. A különböző tájékozottság, rugalmasság és aspiráció függvényében eltérő volt az a pályahorizont, amit az egyének észleltek, s ami a döntéshozatalban a potenciális lehetőségek keretét kijelölte. Nemcsak arról van szó, hogy az objektív tényezők mellett a szubjektívek is nagy szerepet játszanak, hanem arról, hogy az objektív tényezők az egyéni észlelésen keresztül, tehát egy szubjektív „szűrőn” keresztül mérhetetnek meg, s mutatkoznak meg potenciálisan elérhető vagy potenciálisan elérhető lehetőségként. Nem az objektív tényezők meglétét akarom kétségbe vonni, hiszen magam is úgy gondolom, hogy ezekkel „feltérképezhető” a mobilitás motivációs háttere, hanem csupán az ezek hatásáról való gondolkodást kívánom kissé finomítani, ugyanis az 1940-es évek második felétől jelentkező nagy megmozdulások tömegesen adták meg az állampolgárok számára a területi és társadalmi kilépés lehetőségét, ám nagyon eltérő mértékben éltek ezekkel az egyének. Noha megfigyelhetőek általánosítható tendenciák a különböző társadalmi rétegek mobilitási magatartásában, melyek az objektív tényezők segítségével mérhetőek,⁹ úgy vélem, mégsem sodorhatjuk a figyelem perifériájára ezen tényezők és a felkínált potenciális lehetőségek egyéni észlelésének re-

levanciáját.¹⁰ A nagy mintaegységgel dolgozó statisztikai felméréseket ezen a ponton egészítik ki az egyéni életutakat központba helyező vizsgálatok.

Tanulmányomnak ebben a részében a hat életpályából hármat fogok bemutatni, melyeket két nő (V. P. sz. 1922; F. E. sz. 1923), és egy férfi (T. Á. sz. 1939) osztott meg velem. I I Valamennyien Szilágyborzason élnek, reformátusok, földművelők voltak, és most nyugdíjasok.¹² V. P. a közeli Nagyfaluban született, gyermekkorában visszaköltöztek a szülei egy időre Borzásra (hiszen az édesapja idevaló volt), majd kiköltöztek a tanyára, s végül is férjhezmenetele után telepedett le a faluba, s azóta folyamatosan itt él. F. E. a mindössze 1 km-re levő Szilágybagoson született, és 1946-tól, férjhezmenetele óta él Borzason. T. Á. itt született, és soha nem is töltött hosszabb időt máshol. Családi állapotukról röviden az mondható el, hogy V. P. özvegy, négy gyermeke van, egy lánya, aki a faluban, és három fia, akik Szilágyosomlyón, illetve Szatmáron laknak, ő pedig egyedül él; F. E. özvegy, gyermektelen, s jelenleg a szintén özvegy húgával él egy házban; T. Á. nős, két fia van, akik Szilágyosomlyón telepedtek le.

Mindhárman földműves családban nőttek fel: F. E. és T. Á. szülei kisgazdák voltak, míg V. P. édesapja nagygazda, 300 holdnyi földterület tulajdonosa volt. Egyikőjük sem tanult semmiféle szakmát, így a földművelésen és a háztartási teendőkön kívül, amit gyermekkorukban szüleiktől és közvetlen környezetüktől elsajátítottak, nem értettek máshoz. Ezt V. P. egyenesen „csacsiságnak” nevezte, természetesen az utólagos perspektívából, hiszen akkor, amikor őket a munkára és a majdani önálló életre szocializálták, ez tűnt a legcélszerűbbnek. Csakhogy néhány évvel később ez a tudás már messze nem válhatta be a hozzá fűzött reményeket.

Az alábbiakban röviden bemutatom külön-külön mindhármuk életútját, majd ezután térek rá az elemzésre.

A szegény családba született F. E. igen korán arra kényszerült, hogy a korához képest későbbi és nehezebb munkafolyamatokat is ellássa. Édesanyja betegsége miatt már 13 éves korától neki kellett ellátnia az asszonyi feladatokat. Majd édesanyja felerősödése után cselédnek szegődött, kezdetben a közeli településekre (Alsóvalkó, Szilágyosomlyó, Ketele), majd 1938-ban a Temesvártól 23 km-re fekvő Orczyfalván szolgált egészen 1940-ig, amikor Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. 1946-ban férjhez ment egy borzási férfihoz. Mivel szűkös anyagi lehetőségeik folytán nem tudtak önálló házat venni vagy építeni, három évet a férj szüleivel egy lakásban töltöttek. Az önálló egzisztencia megteremtésére nem lévén más módjuk, 1949-ben eltartási szerződést kötöttek egy gyermektelen házaspárral, hogy a ház fejében gondozzák őket. Megélhetésüket a földművelésből biztosították: egyrészt saját kis parcellájukat művelték, másrészt mások földjén is dolgoztak vagy felesként, vagy napszámosként. A kollektivizálást – bár ők maguk nem voltak kitéve sem a nagy megalázásoknak, sem a nagy meghurcolásoknak – nagy traumaként élték meg, hiszen azt a kevés kis vagyont is elvesztették, amit addig birtokoltak: szegényekből nincstelenekké váltak. A szocialista ideológia ígérte társadalmi és vagyoni kiegyenlítés, illetve a foglalkozásstruktúra megváltozásával megnyílt társadalmi emelkedési lehetőségek sem nem kárpótolták, sem nem vigasztalták őket, hiszen nem jelentek olyan relevanciával, hogy ez földművelői mentalitásukon és jövőterveiken változtatott volna. Továbbra is a faluban maradván F. E. a kollektívában dolgozott, a férje pedig az állattenyésztésben. 1997-ben lett özvegy, s miután néhány évig egyedül élt, hozzáköltözött az ugyancsak özvegy húga.

A tízgyerekes, szegény családba született T. Á.-t szülei szintén földművelésre szocializálták. Mindössze négy osztályt járt ki, és nem tanult semmiféle szakmát. 1966-ban nősült meg, amikor egy szintén borzási születésű lányt vett el. Felesége a kollektívában dolgozott, ő pedig az állattenyésztésnél. Kísérletet tett ugyan a falu határán kívüli munkavállalásra, de a próbálkozások sikertelenségét és az otthon maradás alternatívájának választását „gyengeségével”, azaz gyomorbetegségével indokolta. Az akkori társadalmi ranglétrán való emelkedését „erkölcsi tisztaságának” megőrzése akadályozta, hiszen hiába volt ő jó munkaeerő, s szerették volna megválasztani brigádvezetőnek, ez nem volt lehetséges, mivel nem volt hajlandó belépni a pártba. Így csupán csoportvezető lehetett. 1990-ben, a kollektíva felszámolásakor még nem volt nyugdíjas. Földművelői tevékenységet folytat a mai napig is. A nyugdíjkorhatárt pedig a beszélgetés évében, 2001-ben érte el. Jelenleg csak a feleségével él, mivel mindkét fia Szilágysomlyón lakik.

V. P. már korántsem ilyen szegény családban nőtt fel. Édesapja 300 hold földet vásárolt Bánffy Róza bárónőtől 1918-ban. Ekkor kiköltöztek a tanyára. 1926-ban elvették tőlük a birtokukat, és kiosztották a földnélkülieknek. Édesapja visszavásárolta az elkobzott vagyont, s tovább folytatták a gazdálkodást a tanyán. Bár sok kisegítő munkaeerőt foglalkoztatott a család, a gyerekek sem mentesültek a munka alól. Mind a kilenc gyereknek részt kellett vennie a földművelésben: „*Hogy nőttünk, mind jobban-jobban tudtunk segíteni [...] Ott a nagy vagyonba csak túrtuk a földet, kínlódtunk. Mentünk szántani, mint a bíres ökrök.*” Mivel a szülői vágyakat a családi vagyon fenntartása és a földművelői életforma folytatása határozta meg, gyerekeiknek is ezt a tudást adták át, ami a későbbi nézőpontból elhibázottnak minősül: „*csak a vót a csacsiság benne, hogy együnket se tanítottat ki*”. V. P. tizennyolc évesen, azaz 1940-ben ment férjhez, amikor is beköltözött a faluba. A szocializmusnak a korábbi társadalmi hierarchia megváltoztatása és az előző rendszer gazdasági elitjének felszámolása érdekében folytatott politikája erőteljesen érintette ezt a családot. Mindemellett, hogy megfosztották őket vagyonuktól, többször meg is hurcolták és börtönbe vetették az apát, sőt deportálni is akarták feleségével együtt (lásd 1. és 2. számú függelék). V. P. és férje ugyan nem szenvedte meg éppen ekkora mértékben az állam megtorló politikáját, hiszen nem kerültek kulákklistára, mégsem estek ki az új vezetői elit „figyelméből” mint „ellenséges erők”. (1949-ben, amikor már megvolt két gyermekük, egyik napról a másikra az utcára tették őket, hiszen az általuk bérelt házat szemelték ki pártháznak.) Ezeket megtapasztalva férje úgy döntött, hogy lakhelyüktől távol, Szalonta környékén vállal munkát. Mivel a családnak nem állt szándékában elköltözni, ezt csak átmeneti megoldásnak tartották. Hazajövele után a zöldségtermesztésben dolgozott egészen nyugdíjazásáig, V. P. pedig a kollektíva alkalmazottjaként egészítette ki a családi jövedelmet. Saját életük nehézségeinek megtapasztalása („*életem küzdelem meg egy gyötrelm vót*”) arra vezette őket, hogy gyermekeiket a földművelői életformával való szakításra ösztönözzék. 1995-ben megözvegyült. Pályakezdő unokája vele lakott néhány évig, de 2000-ben visszaköltözött Szilágysomlyóra, s V. P. azóta egyedül lakja házát, amit a nagy üresség láttán keserűségében „*kaszárnyának*” nevez.

Mindhárom interjúalany az otthon maradást és a földművelői életformát választotta. Tették ezt azért, mert nem is akartak elmenni és/vagy más munkát végezni; mert, ha már megteremtették itt az egzisztenciális feltételeket önmaguk és családjuk számára, nem akarták feladni és újrakezdeni a semmiből; mert megszokták ezt az életet, s nem is

nagyon tudták elképzelni máshogyan; mert nem értettek máshoz, csak a földműveléshez, s úgy képzelték, hogy (már) nem képesek más szakmát elsajátítani, vagy nem is akarták; mert gyengének érezték magukat azoknak az akadályoknak a leküzdéséhez, ami a területi és/vagy társadalmi mobilitással jár(hat); mert nem voltak elég vállalkozó szelleműek, és nem mertek kockáztatni; mert nem volt kellőképpen erős a motivációs háttér; mert nem biztatta őket környezetük, hanem inkább a maradásra ösztönzött; stb.

Annak ellenére, hogy földművelők voltak a kollektivizálás előtt és után is, úgy gondolom, hogy ez mégsem tekinthető társadalmi immobilitásnak. Nem ők maguk voltak mobilak, hanem a mezőgazdasági foglalkozásban történt változás két szempontból: egyrészt átalakult maga a foglalkozás, másrészt pedig ennek a termelői ágazatnak megváltozott a helye a foglalkozási hierarchián belül. Ezért jogosnak vélem, hogy az ő esetükben is státusváltásról beszéljünk.

Az az agrártevékenység ugyanis, amit ők a kollektív gazdaság keretén belül végeztek, már nem a rendszerváltás előtti agrártevékenység volt. Ez a munka már egy más, a szocialista termelési rendszer jegyeit hordozta magán, ami merőben eltért az előbbtől (lásd még Jávor et al. 2000:1004).

Megváltozott mindenekelőtt a munka alapját képező földhöz és a szerszámokhoz való viszonyuk. Elsősorban jogi értelemben, de ennek következtében lelki téren is. Hiszen azáltal, hogy elveszítették tulajdonosi státusukat, s ezek a javak többé már nem az övék, hanem „mindenkié” (vagyis az államé) lettek, a hozzájuk való viszony fokozatosan elszemélytelenedett (Cole 1981:79).

A munka feletti kontrollnak az állam hatókörébe való átkerülésével és centralizálásával átalakultak a munkaszervezeti formák. A közösségen és családon belüli munkamegosztás hirtelen leszűkült a háztáji gazdaságokra, illetve megszűntek azok a formái, melyeknek alkalmazása nem ehhez a kis területhez kötődött. Ennek következtében módosult a szociális kapcsolatok tartalma és működése.¹³

A mezőgazdasági munkafolyamatok megszervezési jogának a kisajátításával megváltozott a munkavégzés maga is. Már nem azokhoz a gazdálkodási modellekhez igazodtak, melyeket eddig alkalmaztak, melyeket a közösség tudása és tapasztalata legitímált: az agrártechnika újításainak dominánsá válásával a rurális társadalom gazdálkodói tudása devalválódott.

További következményként említhető a munka motivációjának és céljának a megváltozása. A tulajdonjognak és a termelésnek mint alapvető gazdasági erőforrásnak az elvesztése átrendezte a foglalkoztatottság motivációs háttérét, illetve a termelésben való részvétel hasznáról és értelméről való gondolkodást. Ezzel párhuzamban megváltozott a saját munkájukról való gondolkodásuk is, ugyanis szembesültek azzal, hogy munkajárékjuk áru, ami ezentúl a munkaadó és a munkavállaló közötti formális viszonyban mérettetik meg.

Hangsúlyozottan kell említenünk a munkaetika megváltozását is: a munka célból eszközzé vált. A figyelem ugyanis a munkavégzés jellegéről eltolódott az eredményesség irányába, amit az új piaci viszonyok között a jövedelem fejezett ki. A szorgalom, a gondosság helyett az ügyesség hódított teret, s a jó munka és munkaerő mércéje nem a minőség lett, hanem a jövedelem nagysága (lásd még Jávor et al. 2000:993 és 1002).

Az itt felsoroltakat az elmozdulásokat jelzik, amelyek a szocialista mezőgazdasági politika következményeként jelentkeztek, amelyek az agrártevékenységnek mint

foglalkozásnak a megváltozását eredményezték: hiszen önálló gazdaként földművelőnek lenni lényegileg más, mint a termelőszövetkezet alkalmazottjaként földművesként dolgozni.

Mindamellet, hogy a foglalkozás tartalma esszenciálisan megváltozott, az új gazdasági struktúra foglalkozáshierarchiája is átszerveződött. Az agrárágazat ezen a ranglétrán ugyanis lecsúszott. Addig, amíg korábban a falu elitrétegének jelentős részét a gazdák tették ki, az új gazdasági helyzet és az új presztízviszonyok között kiszorultak a felsőbb rétegből, s az egész társadalmi csoport degradálódott.¹⁴

Az interjúalanyok kedvezőtlen társadalmi elmozdulásához való viszonya és az erről való gondolkodása igen látványosan olvasható ki gyermekeik pályaeorientálásából. Az itt érvényesülő szülői aspirációk ugyanis lecsúszásuknak, korábbi státusuk elvesztésének közvetlen reakciójaként értelmezhetők. Sem V. P.-nak,¹⁵ sem T. Á.-nak a gyerekei nem maradtak meg a földművelői ágazatnál, s amit lényeges hangsúlyoznunk: erre maguk a szülők is ösztönözték őket. („*Mán nem vót mit csinálni, a föld e vót menve mind, kapaszkodni kellett az ilethez.*” – V. P.) Tették ezt annak árán is, hogy területileg is távol kerülnek gyermekeiktől, kiszorulnak az utódcsaládok életéből, beszűkülnek kapcsolattartási lehetőségeik, nehézkessé válik az időskori gondozással járó problémák megoldása, s megnő az egyedül maradás kockázata. De a földművelői státusból való kilépést mindennek ellenére kívánatosként ítélték meg. A magasabb társadalmi pozíciók elérésének igen fontos feltételét a tanulásban látták, hiszen valamilyen szakképzettségnek a birtokában a kilépés esélyei megnövekedtek, s potenciálisan közelebb kerülhettek a társadalmi emelkedés lehetőségéhez: „*Tanuljatok, me a tudományt nem veszi e senki, az a tiétek*” – biztatta V. P. gyermekeit. Ezért igyekeztek minden erőfeszítést megtenni annak érdekében, hogy gyermekeiket segítsék ebben, bár ezt néha a rendszer is akadályozta, amennyiben a szocializmus kerékkötőinek tartotta a szülőket (lásd 3. számú függelék).

A kilépés: társadalmi és területi mobilitás

Lévén, hogy a szocialista gazdaság és társadalom ideálja eltért a létező és működő képtől, szükségessé tette ezek „felépítését”, vagyis a szocialista ideál szerinti megkonstruálását. Ennek motivációs hátterét három – egymástól csak teoretikus elválasztható – elv dominálta: az ideológia, a régi rend felszámolásának és az új célok megvalósításának szándéka.

„A paraszti népesség radikális csökkenése nem az agrárszféra modernizációjából ered [...], hanem a hatalmváltást követő társadalomépítési ideál megvalósításának gyakorlataból” – írja Örkény Antal (1991:19).

De ennek elérésében nem csak ennyiben volt érdekelt az állam. A korábbi társadalmi rend megszüntetése szükségszerűvé tette azoknak a társadalmi rétegeknek a felszámolását, melyek akadályozták volna céljaik elérését, illetve elkerülhetetlen volt ez a saját legitimációs bázisuk megteremtése érdekében is. De a gazdasági szempontok is ugyanezt sürgették, hiszen az a nagyméretű és nagyütemű iparosítási program, melynek minél előbbi elérését tűzték ki maguk elé, olyan hatalmas munkaerőigénnyel rendelkezett, hogy nem nélkülözhetette a legnagyobb számú lakosságot magáénak tudó foglalkozási ágazat munkaerőforrásként való kiaknázását. Ezek a politikai és gazdasági érdekek a parasztság-

ból való kilépést, s az ipari szektorba való belépést ösztönözték, részben a pozitív motíválás, részben a kényszerítés eszközeivel élve.

Az új munkahelyek létesítése, a tanulás lehetőségének széles körűvé tétele, illetve az emelkedés új stratégiái, a redisztribúció új formája sokak számára ígéretes és kívánatos pályákat és jövőalternatívákat nyitott meg. Viszont ennél jelentősebb mértékben határozta meg a mobilitást a kényszerhelyzet. A korábbi életforma folytathatóságának lehetetlenné válása, a preszocialista gazdasági elit ellen folytatott megtorló politika, a parasztság messzemenő megterhelése (vagyonuk eltulajdonítása, beszolgáltatási rendszer), a mezőgazdasági ágazat perifériára szorulása az állami befektetések szempontjából, a rurális települések elhanyagolása a városokkal szemben, az új termelési ágazatokat előnyben részesítő redisztribúció mind olyan kényszerítő tényezők voltak, melyek a kilépés döntéséhez vezettek.¹⁶ A szocialista országok társadalmi mobilitási sajátosságait Örkény Antal így jellemezte: „a kelet-európai mobilitási trendek mögött a nyugat-európai típusú gazdasági racionalizáció helyett politikai hatalomépítés, folytonosság helyett megszakítottság és fragmentáltság, belső késztetés és racionális cselekvés helyett pedig közvetlen, majd közvetett külső erőszak és kényszer húzódott” (Örkény 1991:17).

A nagy intenzitású és nagyméretű iparosítás következtében a társadalmi szerkezetben hirtelen új keletkezett, aminek betöltésére tömegesen érkeztek emberek a parasztság köréből (lásd még Verdery 1983:335).

Elsősorban ipari szakmunkásokat, betanított munkásokat, illetve kisebb számban értelmiségieket és köztisztviselőket „termelt ki” magának ez az elszívási trend.

Fontos megemlítenünk azt is, hogy a foglalkozásstruktúra átszervezésével párhuzamosan a presztízshierarchia is átalakult. A hatalomnak, a tudásnak, a jövedelemszerzési lehetőségeknek, a hasznosságnak és egyéb privilégiumoknak mint alapvető presztízszabályozó működési elveknek a megváltozása a presztízshierarchia átrendeződését eredményezte.¹⁷ Ennek következményeként a foglalkozások megítélése is lényegesen módosult, ami úgyszintén háttérmozgatóként befolyásolta a mobilitási trendeket.

Mivel a társadalmi mobilitásnak a területi helyváltoztatásra is következményei voltak, hadd ejtsünk most röviden erről szót. Az iparosítás jelentős mértékben összhangban volt az urbanizációs törekvésekkel, ami a meglévő városok kiépítését, új városok létesítését és a községek urbanizálását célozta meg. Az ideológia és a településpolitika célja (legalábbis ennek verbalizált formájában) ugyan a rurális és urbánus települések közötti különbségek megszüntetése volt, az egyenlőtlenségeket mégis folyamatosan újratermelték a rendelkezések közvetett és közvetlen formában egyaránt.¹⁸

Az ipartelepítéssel elsősorban a városokat és a nagyobb településeket célozták meg, s az új munkahelyek tömeges létesítésével a munkaerő tömeges áramlását is ezek felé irányították. A lakhely és a munkahely egybe nem esése az ingázás¹⁹ vagy az elköltözés közötti választás kényszerhelyzetét teremtette meg. Mindkét alternatíva új szituációkba helyezte az egyéneket, amelyek számos olyan nehézséget foglaltak magukban, melyekkel eddig nem szembesültek, s így nem volt birtokukban az a tudás- vagy tapasztalati (egyéni és közösségi) háttér, ami problémamegoldó sémákkal és konfliktuskezelő modellekkel segítséget nyújthatott volna ezek leküzdésében. A kezdeti periódusban magukra voltak hagyva az új rendszer és az új helyzetek megoldási stratégiáinak kidolgozásában. A horizontális kapcsolatokra építve elsősorban pályatársaikkal közösen „tapogatóztak” az új lehetőségek között, így próbálva megtalálni helyüket az új világban.

Amennyiben a társadalmi mobilitás (legyen az inter- vagy intragenerációs) területi helyzetváltozással is együtt járt, úgy megtöbbszöröződtek a potenciális „próbatételek”, hiszen azonfelül, hogy egy új, eddig nem ismert foglalkozási ágba kellett integrálódniuk, még egy új, ismeretlen kulturális szabályokat működtető közösségbe is kellett illeszkedniük, ami ráadásul nem foglalta magában azokat a szociális kötelekeket, amelyek az egyén biztonságérzetét megeremtik, és problémáiban segítséget nyújtanak.

Az alábbiakban három férfi életpályáját mutatom be, melyek közül az egyik egy sikertelen területi mobilitásra és sikeres társadalmi emelkedésre mutat példát, a másik kettő esetében viszont mindkét mobilitás sikerére.

A hatgyermekes kisparaszti családba született Cs. M. (sz. 1930) már 14 évesen segédnek szegődött el a falujában, Ippen működő malomhoz, mivel a kedvezőtlen természeti viszonyok miatt a mezőgazdaságból élő család jövedelem- és élelmiszer-kiegészítésre szorult. Ettől kezdve folyamatosan munkát vállalt, de mindannyiszor az agrárágazaton kívül, annak ellenére, hogy szülei földművelők voltak. Dolgozott a vasútnál, kezdetben csak a környéken, majd két év után Brassóba ment, ahol egy évet töltött. Ezután a Bihar megyei Almaszezen keresett pénzt a villanytelepen. Majd Bukarestbe került, ahol építőmunkás volt 11 hónapig. A katonaság után megnősült, s elkezdte a „komoly életet”. Mivel a földművelést nem tartotta jövedelmező foglalkozásnak, s már amúgy is megtapasztalta valamelyest mind a társadalmi, mind a területi kilépést, úgy döntött, hogy a Krassó-Szörény megyei Rescabányán vállal munkát, ahol falujából már többen is dolgoztak. Első gyermekének halála és feleségének súlyos betegsége tudatosítja benne az ismeretlen környezet hátrányait a biztonságot jelentő otthonnal szemben: „*És akkó megirtóztam az idegentű.*” Három év után, 1955-ben hazajöttek. Ekkor már megnyílt Ippen a szénbánya, ami elvárásainak megfelelő megélhetést jelentett. Huszonöt évet dolgozott itt, egészen 1980-ig, nyugdíjazásáig. Bár kilépett az agrárrétegből, a földműveléssel mégis érintkezett annyiban, ha a termelészövetkezetben dolgozó feleségét kiegészítette. Az első gyermek tragikus elvesztése után született még két gyermekük. Feleségét 1996-ban veszítette el, azóta egyedül, illetve télen a gyermekeinél lakik (Zilahon, valamint Szilágysomlyón).

Bár a szüleihez képest emelkedett a foglalkozási hierarchián, és nem csupán földművesként, hanem szakképzett munkásként dolgozott, pályamegvalósítását hiányérzet kíséri. Vágyai az értelmiségi pályák felé vonzották, hiszen mindig is rabja volt az olvasásnak és az írásnak (naplót vezetett, és verseket írt), de a szegénység és a háború kitörése megakadályozta abban, hogy Debrecenben elvégezhesse a kántortanító-iskolát. Később, már bányásztként szeretett volna bányamester lenni, de mivel csak hat osztálya volt, nem vették fel a középiskolába. Vágyai gyermekei életében teljesültek be: fia mérnök, lánya tanárnő lett. A „tanult emberek” csoportjába való bekerülés végül is az intergenerációs mobilitásban mégiscsak megvalósult.

A következő életpályája az intragenerációs mobilitásra példa, ugyanis M. S. nem a pályakezdekor, hanem több évig tartó termelészövetkezetbeli munka után lép ki az agrárrétegből.

Hat beszélgetőtársam legidősebbike, M. S. 1912-ben született Búrgezden négygyermekes földműves családban. Őt is az előbbiekhöz hasonlóan a mezőgazdasági munkára szocializálták, ezen a pályán indult el. Már túl volt a pályakezdesen, amikor a rendszerváltás megtörtént. Önálló gazdából termelészövetkezeti alkalmazott lett. Sőt még emel-

kedett is a belső hierarchiában, ugyanis megválasztották a kollektíva alelnökének. Ám a vezető pozíciónak a kormányhú szerephez való túl közeli viszonya taszította őt ettől a státustól („*én nem akartam semmi szín alatt lenni, nem is vótam sokáig, me ügyeltem én magamra, hogy ha lehet, lökjenek ki*”), s igen rövid időn belül sikerült is megszabadulnia beosztásától. Mivel már testvérei és gyermekei (három fia és egy lánya) is Resicabányán dolgoztak, 55 évesen ő is ott szerzett magának állást. A faluból és az agrárrétegből való kilépést hangsúlyozottan sikertörténetként éli meg. Már túl volt azon a koron, amikor könnyű a munkahely-változtatás és egy új foglalkozásba való beletanulás, ő ezt mégis úgy tudta megvalósítani, hogy mindvégig meg voltak elégedve vele, és tisztelték pontos munkájáért: „*megvolt végig a becsülete*”. Az új munkahelyet többek között azért ítéli meg emelkedettebb presztízsűnek a földműveléshez képest, mert magasabb szintű szellemi tevékenységet és nagyobb felelősségvállalást igényelt, ugyanis több raktár működtetését bízták rá: „*Vót nekem dógom elíg. Ott is ippen elíg. Három raktár átvenni, egy tudatlan ember, aki nem vót belegyakorolva, ugi, nem gyermekjátik vót.*” A legnagyobb nehézségnek nem az új munkába való beletanulást tartotta, hanem a helytállást, vagyis az új világ erkölcsstelenségétől való távol maradást, nemcsak olyan értelemben, hogy ő maga nem azonosult ezzel, hanem olyan értelemben is, hogy meg tudta óvni magát attól, hogy ez kárt okozzon neki. Többször kellett szembesülnie a lopással. Részben úgy, hogy őt magát akarták bevonni, részben úgy, hogy a rábízott javakat, melyekért ő tartozott felelősséggel, akarták eltulajdonítani. De a tízéves szolgálat alatt sikerült mindvégig leküzdenie ezt a problémát, amit – szocializációja során magáévá tett értékrendjére és vallásosságára épülő – belső kontrollja tett szükségyszerűvé számára (lásd 4. és 5. számú függelék). Nyugdíjazása után még évekig Resicabányán maradtak, majd az 1989-es rendszerváltást követően felesége kérésére hazaköltöztek. Ő szívesebben lakott volna továbbra is ott, hiszen sikeresként ítélte meg mind a faluból való kilépést, mind pedig az új, „magasabb” világba való belépést, s a hazaköltözést kissé „visszacúsúszásként” élte meg. Felesége két évvel ezelőtt bekövetkezett halála óta Resicabányáról hazaköltözött elvált fiával él együtt.

A legteljesebb és legtöbb részletre kiterő élettörténetet K. L.-től gyűjtöttem. Szilágyborzáson született 1921-ben nagygazda szülők gyermekeként. Hatan voltak testvérek. Földművelő hagyományokkal rendelkezett ugyan a család, de a kilépés vágya már apja terveit is befolyásolta, ugyanis 1918 előtt, illetve 1940 és 1944 között pénzügyőrként dolgozott a csendőrségen. Bár abban a periódusban, amikor K. L. gyermek volt, és pályakezdővé cseperedett, a család kizárólag földműveléssel foglalkozott, a mezőgazdasággal való szakítás gondolatát beépítette pályaterveibe. Jó tanuló lévén, a pap javasolta a szülőknek, hogy engedjék lelkészi pályára, de mivel ez olyan anyagi áldozatokat követelt volna tőlük, amit a másik öt gyermek mellett nem vállalhattak fel, el kellett utasítaniuk az ígéretes lehetőséget. Másik vágya viszont teljesült. Kereskedőtanulónak mehetett Szilágynagyfaluba. 1936-tól 1940-ig dolgozott itt. A katonaság után gazdálkodott ugyan egy ideig, de ezt főfoglalkozásként nem folytatta sokáig. 1947-ben megnősült, és feleségével bérbe vették a falu egyetlen boltját és kocsmáját sógorától. Ám a szépnek induló kereskedői pálya hamarosan derékba törni látszott, ugyanis 1949-ben az állam kisajátította a boltot meg a kocsmát. Szerencsére a reménytelennek tűnő helyzet nem tartott sokáig. Egykori mestere, emlékezve pontos és megbízható munkájára, álláshoz segítette Nagyfaluban. 1950-től pénztárnokként, majd 1952-től könyvelőként dolgozott a köz-

ség terménybegyűjtő központjánál. De még ebben az évben elbocsátották kulák származása miatt. Korábbi segítője, aki közben magasabb pozícióba került, felajánlotta neki a margittai (Bihar megye) terménybegyűjtő központ könyvelői helyét. Ez jelentette a nagy váltást K. L. pályájában mind társadalmilag, mind területileg. Ugyan eddig is ebben a szakmában dolgozott, de lényegesen más jellegű és felelősségű munkát jelentett Margittán könyvelőnek lenni, mint az ehhez képest igencsak kicsi Nagyaluban. A területi mobilitás pedig az új, eltérő értékrenddel és normákkal bíró világgal való „megküzdés” nehézségével terhelte az új munkahelyen való helytállást. Az új környezet kaotikus volt, amit tetézt a kollégák „csúnya” és „rossz” viselkedése, azaz a káromkodás, a lopás, a pontatlanság, a becstelenség stb. Akárcsak az előbbi életút esetében, itt is nagy hangsúlyt kapott a „romlottként” megítélt erkölcsötől való távol maradás, ami fáradságos kitartást igényelt, de nem marad eredmény nélkül. Tisztelték és megbecsülték személyiségét és munkáját egyaránt.

Vezetői pozíciójából kifolyólag (1955 és 1968 között, amikor a településrendezés következtében tartományokra és rajonokra osztották az országot, rajoni főkönyvelő volt, illetve ezt megelőzően és ezt követően végig a margittai terménybegyűjtő központ főkönyvelője volt) többször került összeütközésbe a hatóságokkal. A szocialista rendszer sajátos működéséből kifolyólag és/vagy rosszakaróinak köszönhetően számtalanszor ellenőrizték felsőbb szervektől, rendőrségre idézték be, még a börtönbe kerülés veszélye is fenyegette, de pontos és becsületes munkájának köszönhetően sikeresen került ki ezekből a konfliktusokból (lásd 6., 7. és 8. számú függelék).

A rendszerrel való kisebb és nagyobb küzdelmei kísérték végig szépen ívelő főkönyvelői pályáját, amit 1981-ben történő nyugdíjazása zárt le. Az összekapcsolt társadalmi és területi mobilitás számtalan nehézséggel járt ugyan, de az ezeken való fölülkerekedés végül is egy sikertörténetet rajzol ki.

Nála is hangsúlyosan jelenik meg az intergenerációs mobilitás kérdése. Bár ő nem tudott magasabb fokú iskolázottságra szert tenni szülei anyagi szűkössége miatt, fontosnak tartotta, hogy a gyermekei (lánya és fia) egyetemet végezzenek. A társadalmi hierarchián való emelkedéssel kapcsolatos aspirációi az unokák generációjában is beteljesedni látszanak. Azon túlmenően, hogy valamennyien felsőfokú végzettséget szereztek, és értelmiségi státussal rendelkeznek, egyetlen fiúunokája megvalósítja egykori álmát: *„Így nem lettem pap, lett az unokám.”* Az értelmiségi pályának a fenti és a lenti perspektívából történő eltérő értelmezésének lehetünk itt a tanúi: strukturálisan ugyan egyazon paradigmába íródnak a társadalmi emelkedési aspirációk, tartalmilag mégis lényegi különbség. A szocialista állampolitika a felsőfokú végzettség megszerzésére biztatta állampolgárait, de ez az ösztönzés és a továbbtanulási esélyek megnövekedése más megítélést nyert a mikroszinten, ugyanis a korábbi értékrendre szocializált és az azzal azonosult egyének számára a foglalkozáshierarchia csúcsát a lelkeszi hivatás jelentette, ami nyilvánvalóan nem egyezett a hatalmi törekvésekkel.

„Javaslatok” és elvárások – a makroszinten

Végezetül a hat megvalósított életpálya megismerése után nézzük meg, milyen pályaalternatívákat ajánlott a rendszer az 1940-es évek végének és az 1950-es évek sajtóján keresztül.

Az Ifjómunkás Szövetség országos hetilapja, az Ifjómunkás hangsúlyozottan foglalkozott pályaaorientálással. A kormány szócsöveként természetesen a szocialista államépítési ideológia olvasható ki javaslataiból, illetve példaértékűvé emelt életképeiből. Az új generáció szocializálásában próbálva meg szerepet vállalni az „új ember” kinevelésén – mondjuk inkább így: megkonstruálásán – munkálkodott. A szocializmus érdekeinek prioritását, az ennek való – minden szempontú – alárendeltség elvét igyekezett közvetíteni: *„Készüljetek fel, hogy aktív építői lehessetek a szocializmusnak országunkban.”*²⁰ Ez a koncepció pedig az egyén pályatervezését csakis a nagy közösségi érdek függvényében tartotta adekvátnak: *„a pályaválasztás nemcsak az egyén számára nagyjelentőségű. A szocialista társadalom építésének körülményei között a pályaválasztás korántsem magánügy. [...] A szocialista gazdaság és az új kultúra tervszerűen épül.”*²¹

A szűkebb kulturális környezetben érvényességet nyerő – a tanulmány elején említett – általános foratókönyv helyettesítését és a saját érdek szerinti átrendezését célozta meg a rendszerváltás utáni állampolitika. Makrotervet dolgozott ki, amelynek működési elve részben hasonló volt az előbbihez, ugyanis sematikus kereteket kínált a döntéshozó egyéneknek, részben viszont eltérő volt, mivel a döntéshozatalt számos szempontból kényszerítő tényezőkkel is befolyásolta.²²

Az „új ember” elsődleges fontosságú és legadekvátabb jellemzőjének – választott pályától függetlenül – a mediátor szerep felvállalását és az ennek való minél tökéletesebb megfelelést tartotta az uralkodó ideológia. A jó állampolgár ugyanis politikailag elkötelezett, és maximálisan interiorizálja a szocializmus „építésének” imperativusait azon túlmenően, hogy felelősségteljesen végzi munkáját saját szakmájában – hiszen *„hazafiasságának fokmérője az odaadó munka”*²³ –, aktivistaként közvetít az állam és állampolgárok között. Az osztályöntudatos ifjúságnak ugyanis feladata, hogy támogassa a *„a párt-szervezetek útmutatása alapján a szakszervezeteket és falusi néptanácsok munkáját”*²⁴; hogy tájékoztassa a földműveseket a *„beszolgáltatások fontosságáról és osztályharcos jellegéről”*²⁵; hogy mozgósítsa az egész dolgozó ifjúságot *„a kizsákmányolás elleni harcra, a munkásosztály és a dolgozó parasztság közötti szövetség megerősítésére”*²⁶; hogy kultúrtevékenységet végezzen olyan módon, hogy ennek *„minden egyes megnyilvánulását hassa át a mai kiéleződött falusi osztályharc forradalmi szelleme”*²⁷; hogy *„járuljon hozzá, hogy szülei az elsők közt adják be a kvótát”*²⁸; stb.

A szakmai feladatvállalás másodlagos volt a prioritással felruházott politikai szerephez képest, s ebből kifolyólag alárendeltje is volt ennek, mégpedig olyan értelemben, hogy a pályaválasztásnak a szocialista államépítési érdekeket kellett szolgálnia politikai, gazdasági és kulturális szempontból egyaránt. A pályaválasztásban és a munkaerőpiacon való elhelyezkedésben ezek az érdekek alapvetően két tendenciát kívántak felerősíteni: az értelmiségi és a szakmunkás foglalkozások felé való orientációt. Ezek voltak ugyanis azok a szakmák, melyek nélkül a nagy tervek megvalósíthatatlanok, s melyek a foglalkozásstruktúrában hirtelen nagy tömegek befogadására váró úrként jelentek meg. Az új elvek

és érdekek alapján működő társadalmi szerezposztásban a pályakezdőkre, illetve a pályaválasztás előtt állókra számítottak kiemelt módon, hiszen ők jelentették a legtanulónyabb, legmobilabb és legnyitottabb réteget. Az Ifjúsunkás hasábjain, melynek megcélzott olvasótábora éppen ez a generáció, a preferenciáknak és a pályaeérdekeltségnek az „alakítása” – legalábbis ennek szándéka – közvetett és közvetlen formában egyaránt megvalósult. Ez utóbbi példázására hadd álljon itt néhány szemelvény: „jó felkészültségű, szakmunkájukat alaposan ismerő és haladó kultúrával felvértezett értelmiségiekre van szükségünk, akik cselekvően részt vehessenek az ország kincseinek értékesítésében és dolgozó népünknek a szocializmus építéséért kifejtett diadalmas harcában. Diákok és egyetemisták, a ti hivatásotok valóra váltani a dolgozó nép belétek helyezett reményeit és minden erőtet az iskolai tanulmányok és szakképesítés elsajátításának szolgálatába kell állítanotok.”²⁹ „Szocialista iparunk lendülete nagy vonzerőt gyakorol ifjúságunk soraiban a technika iránt. Országunknak egyre több technikusra lesz szüksége, hogy helyt tudjon állni iparunk és mezőgazdaságunk növekvő követelményeinek.”³⁰ „Napjainkban, országunk területén új bányák nyílnak, új gyárak épülnek, új szondák emelkednek és mind-mind a nép, a haza szolgálatában áll. Mindezekben tapasztalt szakmunkásokra van szükségünk. [...] Ifjak! Forduljatok bizalommal a nehézipar felé. Várnak titeket a szakmai iskolák, amelyek az acéolvasztó kemencék, a bányák, a szondák titkaiba fognak avatni.”³¹

A mezőgazdaságban dolgozók és a foglalkozásukat megtartani akarók esetében pedig az új, a szocialista termelési rendszer jegyeit magán hordozó agrártevékenységbe való integrálódást – mely természetesen nem nélkülözte az osztályöntudatos politikai elkötelezettséget és magatartást – közvetítette adekvát alternatívaként a Falvak Dolgozó Népe. Ennek az új jelleggel rendelkező munkakultúrának a propagálására többször került sor példaértékűként kiemelt életrészek bemutatása formájában, melyek közül az alábbiakban kiemelek egyet, hogy illusztrálja az elmondottakat: „Mivel érdemelte ki Szabó Dénes ezt a nagy bizalmat? [Néptanácsi képviselőnek választják. – a szerző.] Először is azzal, hogy a felszabadulás után új, nagy lendülettel fogott munkához, és évről-évre nagyobb terméseket csikart ki a földjéből. Telente olvasott, tanult sokat, beiratkozott egy agrotechnikai tanfolyamra is. Tavasztól őszig aztán a tanultak szellemében dolgozott. [...] Másodsorban azzal érdemelte ki Szabó Dénes a krasznai dolgozók bizalmát, hogy mindig pontosan és idejében eleget tesz az állam iránti kötelességeinek. Azt mondja, azért teszi ezt, mert gyermekeinek a népi demokratikus rendszer sokkal szebb életet biztosított, mint neki volt fiatalkorában.”³²

Összefoglalás

Az 1940-es évek hatalmváltása nemcsak állampolitikai szinten hozott változásokat, hanem nagymértékben befolyásolta a mikroszinten megvalósított élet számos aspektusát, mégpedig igen jelentős mértékben. Az új lehetőségek ugyanis nem a régi zökkenőmentes folytatói voltak, hanem olyan új helyzeteket teremtettek, melyek új stratégiák kidolgozását és alkalmazását tették szükségessé. A preszocialista gazdasági és társadalmi feltételek között lezajlott szocializációs folyamatok nem tudták betölteni tényleges funkciójukat: bár a majdani önálló életre készítették fel a társadalom felcseperedő tagja-

it, hiába tették ezt a legjobb tudásuk szerint, hiába adták át a lehető legadekvátabb módon a „birtokukban” lévő életmodelleket, ezek mégsem voltak alkalmazhatók a továbbiakban – legalábbis abban a formában nem, ahogyan ezt korábban tették. Vagy adaptálniuk kellett az elsajátított életstratégiákat az aktuális lehetőségekhez, vagy újakat kellett alkalmazniuk.

A jelen kutatás arra kereste a választ, hogy erre a problémára hogyan reflektáltak, és hogyan kezelték azt az érintettek, illetve milyen megoldásokat kerestek és találtak. Ezért az interjúkat a preszocializmusban szocializált egyénekké készítettem, akik azzal a helyzettel találták szemben magukat, hogy az általuk ismert és jövőbeni pályaként interiorizált alternatívák nem tudták betölteni a hozzájuk fűzött reményeket. Ugyanakkor a lehetőségek skálája is bővült, valamint ezek elérhetősége is módosult. Mindezeket pedig igen tendenciózus hatalmi ösztönzések igyekeztek a makrotervek érdekeit szolgáló irányba mozgatni.

Valamennyi bemutatott életpálya mobilitásra nyújt példát. Az állami beavatkozást kísérő kényszerítő intézkedések a korábban legáltalánosabban alkalmazott földművelői életmód folytatását nehezítették meg, sőt az addigi formájában lehetetlenné is tették. A gazdasági és településfejlesztési trendek alapos egymásba kapcsolásából kifolyólag a preszocialista élettel való kettős – társadalmi és területi – szakítást tették szükségessé, kétszeresen is megnehezítve ezzel a pályakezdők vagy a már pályájukon lévők helyzetét. Olyan új szituációkkal kerültek szembe, melyek kezelésére precedensek hiányában nem volt meg a szükséges felkészültségük. Szakmai és kulturális újdonságokkal kellett minduntalan megküzdeniük, áthidalva azokat a távolságokat, melyek abból a különbözőségből adódtak, hogy a szocializációjuk során elsajátított és az aktuális gazdasági-társadalmi helyzetben igényelt ismeretek nagy eltéréseket mutattak. Mindennapos küzdelem volt számukra, hogy az új társadalmi struktúrában kedvező helyet találjanak maguknak, és hogy az elutasítandónak ítélt hatalommal szemben sikerüljön megőrizniük belső világuk érintetlenségét. Mindezek a nehézségek pedig nemcsak azokra vonatkoznak, akik kiléptek az agrárágazatból és/vagy a rurális környezetből. Amint azt a fentiek során láttuk, a „helyben” maradók sem voltak immobilak az általuk folytatott foglalkozás helyzetének megváltozása következtében. Akarva-akaratlanul, az általuk végzett agrármunkálatok már nagymértékben eltértek a korábitól, egyrészt azért, mert hordozóivá váltak az új, szocialista állam jegyeinek, másrészt pedig azért, mert maga a foglalkozás mozdult el – mégpedig kedvezőtlen irányba – a társadalmi hierarchián. Nekik is meg kellett találniuk a helyüket az új gazdasági és társadalmi feltételek között, hiszen a földművelői pályán belül maradás nem feltétlenül jelentette a korábbi élet- és munkastratégiák folytatását.

Végezetül hadd tegyük fel a kérdést, hogy hogyan is találkoznak a sajtóban ösztönzési szándékkal „kínált” alternatívák és a megvalósított életpályák? Az osztályöntudatos magatartást illetően elsősorban az elhatárolódó és elutasító viselkedésre mutat példát a tanulmányban bemutatott hat életút.³³ A munkaerőpiacon való elhelyezkedésben megmutatkozó tendenciák a sajtóban bemutatott lehetőségeket mint potenciális pályaalternatívákat nem cáfolják, ugyanis a mobilitási trendeket befolyásoló, sőt irányító vagy akár kényszerítő gazdaságpolitika ezek „életképességéhez” teremtette meg a feltételeket, hozzájuk kapcsolva a foglalkozási preferenciákat mozgó pozitív attribútumokat, mint például a presztízs, a hatalom, a tudás, a nagyobb jövedelem. Ám a foglalkozások – fő-

ként ideológiai és morális – tartalommal való feltöltése, valamint a munkaalternatívák kínálatában való szelekció már eltéréseket, elcsúszásokat jelez a hatalmi diskurzusból normatív értékkel felruházott, előírt jelleggel bemutatott és a realizált életpályák között.

JEGYZETEK

* A tanulmány az Arany János Közalapítvány támogatásával készült.

1. Az „egyéniesség” kibontakozásáról és az életutak vizsgálatának tudománytörténetéről lásd Mohay 2000:760–790.
2. Az általános forgatókönyv létéről és jelentőségéről ír Mandelbaum („Minden kultúra egy általános forgatókönyvet készít az életpályára vonatkozóan, amely jelzi a főbb szakaszokat, megmondja, milyen választóvonalakra van szükség, és minden biológiai eseménynek társadalmi jelentőséget tulajdonít a születéstől a halálig.” Mandelbaum 1982:34) és Niedermüller („Minden kultúra elkészíti az életpályának egy általános forgatókönyvét, amely tartalmazza a főbb választóvonalakat, megmondja, hogy mikor kell az átmeneteknek bekövetkezniük, és meghatározza a társadalmi jelentéseket.” Niedermüller 1988:379).
3. Az „általános forgatókönyv” használatakor nem szeretném a szocializmust megelőző időre vonatkozóan a statikus illúzióját erőltetni, hiszen a parasztságnak sem mentalitása, sem életmódja nem volt sohasem statikus, főleg nem az első világháborút követően, viszont különbség van az addigi és az 1945-ös rendszerváltás utáni változások mértéke, kiterjedtsége, hatóköre és gyorsasága között. Míg az előbbi nem „forgatta fel” olyan drasztikusan a paraszti világot, s a kisebb és lassabban érkező „impulzusokat” interiorizálni és adaptálni tudta, addig az utóbbi több szempontból is lehetetlenné tette az alkalmazott életmódmodellek folytatását.
4. Sőt, Titon egyenesen fikciónak tartja az élettörténeteket, mondván, hogy „az élettörténet elbeszélése fantázia szüleménye, egy csinálmány, mert egy elrendezett múltat hoz létre egy jelenbeli személyiséggel, egy rendezetlen múltot” (Titon 1982:96).
5. Szemelvények a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének 1949. március 3–5-i plenáris ülésének határozatából, mely a következőképpen beszél a parasztság és a munkásosztály szükségzerű kapcsolatáról, egymásrautaltságáról: „A középparasztság a munkásosztály szövetségese. A középparasztságot be kell vonni a szocializmus építésébe.” „A mezőgazdaság visszamaradottsága egyszersmind komoly akadályt jelent szocialista iparunk fejlődésében.” „A munkásosztály történelmi feladata megszüntetni a kapitalista kizsákmányolást és felépíteni a szocialista társadalmat. Hogy megvalósíthassa a nagy művet, amely megfelel az egész dolgozó nép érdekeinek, a munkásosztály mozgósítja tartalékait, szövetségeseit.” „A legfontosabb láncszem, amelytől függ a kollektív gazdaságok megszervezésére való áttérés: hogy széles tömegmozgalomként, a falvakhoz ellátási (fogyasztási) és eladási (értékesítési) és a mezőgazdasági termékeket feldolgozó szövetkezeti hálózatot teremtsünk és fejlesszünk. A falusi szövetkezésnek az állami kereskedelemmel együtt feladata a város és a falu közötti árucseré meg szervezése.” (Falvak Népe 1949. március 27. 1–5.)
6. Míg 1950-ben a mezőgazdaságban dolgozók aránya 74,1%, 1992-ben a lakosságnak már csak 22,3%-a foglalkozik agrártermeléssel főállásban. Az iparban és az építkezésben dolgozók aránya viszont 14,2%-ról (1950) 42,9-re (1992) emelkedik (Sharif 1985:47; Mure^oan 1994:54).
7. Ezekre az alábbiakban részletesebben is kitérek.
8. 1948-ban a lakosság 76,6%-a élt falun, és 23,4%-a városban, ám ez az arány 1992-re a következőképpen módosult: falusi lakosság 45,7%, városi lakosság 54,3% (Mure^oan 1994:51).

9. Szociológusok végeztek ilyen kutatásokat, például Ferge 1984:4–103; Budoki 1995:324–339; Andorka 1995:101–120.
10. Csak egyetlen példaként hadd említsem azt, hogy a „gyengeség” (akár fizikai, akár anyagi, akár szellemi, akár lelki stb.), ami a kilépés elutasításának indoklásaként gyakran megfogalmazódik, igencsak szubjektív kategória, családonként és személyenként eltérő értelmezésével kell számolnunk.
11. Beszélgetőtársaim teljes nevét etikai okokból nem közlöm.
12. Borzás erősen elnéptelenedő és előregedő falu. Míg 1956-ban 648-an, 1999-ben már csak 295-en lakták, aminek 35,59%-a 60 év fölötti.
13. A munka feletti kontroll elvesztésének következményeiről lásd részletesebben Kideckel 1993:21–22.
14. A vertikális társadalmi mobilitásról lásd még Sorokin 1993:253–254.
15. A lánya Borzáson maradt ugyan, de főoglalkozását tekintve varrónő.
16. A menekülés formáját öltő mobilitásról lásd még Harcsa 1996:533–534.
17. A presztízsról lásd még Kulcsár 1985:1115–1126; Treiman 1995:281–284.
18. Románia településpolitikájáról lásd Sampson 1984:68–103.
19. Az ingázásnak több formája is kialakult: napi ingázás, időszaki ingázás és kétlakosság. Erről lásd még Jávör et al. 2000:987–989.
20. Ifjúmunkás 1949. máj. 21.
21. Ifjúmunkás 1952. máj. 21.
22. Hadd jelezzem egy lábjegyzet erejéig, hogy nem társítom a teljesen szabad választási lehetőség illúzióját a mikrotársadalmi szinten „kidolgozott” és érvényes hagyományos általános forgatókönyvhöz, de ez a szabadságbeni korlátozottság messzemenően más, mint a szocialista rendszer kényszerítő politikája.
23. Ifjúmunkás 1950. máj. 19.
24. Ifjúmunkás 1949. júl. 30.
25. Uo.
26. Ifjúmunkás 1949. aug. 6.
27. Ifjúmunkás 1950. júl. 7.
28. Ifjúmunkás 1952. márc. 19.
29. Ifjúmunkás 1949. máj. 21.
30. Ifjúmunkás 1949. nov. 11.
31. Ifjúmunkás 1949. júl. 2.
32. Falvak Dolgozó Népe 1954. febr. 9.
33. Ellenpéldaként lásd Oláh 1998:127–144.

IRODALOM

AGAR, MICHAEL

1982 Történetek, témák és háttérismeret: az életrajzi elbeszélés elemzésével kapcsolatos kérdések. Documentatio Ethnographica 9:99–117.

ANDORKA RUDOLF

1995 A társadalmi mobilitás változásai 1973-tól 1992-ig. Statisztikai Szemle 2:101–120.

BELÉNYI GYULA

1999 A településpolitika és a mezőgazdasági jellegű települések sorsa 1949–1963. *In* Politika, gazdaság és társadalom a XX. század magyar történelmében. II. Püski Levente – Tímár Lajos – Valuch Tibor, szerk. 251–257. Debrecen: KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszéke.

BUDOKI ERZSÉBET

1995 A nemzedékek közötti társadalmi mobilitás főbb jellemzői. *Statisztikai Szemle* 4–5:324–339.

CHIROT, DANIEL

1991 What Happened in Eastern Europe in 1989? *In* The Crisis of Leninism and the Decline of the Left. The Revolutions of 1989. Daniel Chirot, ed. 3–32. Seattle – London: University of Washington Press.

COLE, JOHN W.

1981 Family, Farm and Factory: Rural Workers in Contemporary Romania. *In* Romania in the 1980s. Daniel N. Nelson, ed. 71–116. Boulder, Colo.: Westview Press.

FALVAK DOLGOZÓ NÉPE ÉS FALVAK NÉPE

1949–1960 Kolozsvár.

FERGE ZSUZSA

1984 Egy nemzedék életútja. *In* Egy korosztály életútja. (Az 1928–34-ben született férfiakról.) Kutatási beszámoló. Cseh-Szombathy László, szerk. 4–103. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet Társadalompolitikai Osztálya.

HARCZA ISTVÁN

1996 A paraszti népesség társadalmi mobilitása. *In* Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok. Orosz István – Für Lajos – Romány Pál, szerk. 531–548. Budapest: Mezőgazda.

IFJÚMUNKÁS

1949–1953 Bukarest

JÁVOR KATA – MOLNÁR MÁRIA – SZABÓ PIROSKA – SÁRKÁNY MIHÁLY, SZERK.

2000 A falusi társadalom a szocializmus időszakában. *In* Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Paládi-Kovács Attila, főszerk. 977–1006. Budapest: Akadémiai Kiadó.

KIDECKEL, DAVID A.

1993 The Solitude of Collectivism: Romanian Villagers to the Revolution and Beyond. Ithaca – London: Cornell University Press.

KLIGMAN, GAIL

2000 Politica duplicităţii. Controlul reproducţiei în România lui Ceauşescu. Bukarest: Humanitas.

KULCSÁR RÓZSA

1985 Az első magyar országos presztízsvizsgálat eredményei. *Statisztikai Szemle* 11:1115–1126.

LEVI, GIOVANNI

2000 Az életrajz használatáról. *Korall* 2:81–92.

MANDELBAUM, DAVID G.

1982 Életrajzi tanulmány: Gandhi. *Documentatio Ethnographica* 9:29–45.

MOHAY TAMÁS

2000 Egyének és életutak. *In Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Paládi-Kovács Attila, főszerk. 760–790. Budapest: Akadémiai Kiadó.

MUREȘAN, CORNELIA

1994 Changements des Structures Démographiques en Roumanie. *Studia Universitatis Babeș – Bolyai. Sociologia – Politologia*.

NIEDERMÜLLER PÉTER

1988 Élettörténet és néprajzi elbeszélés. *Ethnographia* 3–4:376–389.

OLÁH SÁNDOR

1998 Egy „előrenéző” ember. *In Fényes tegnapunk. Tanulmányok a szocializmus korszakáról*. Bodó Julianna, szerk. 127–144. Csíkszereda: KAM.

ÖRKÉNY ANTAL

1991 Félúton. Megjegyzések a társadalmi mobilitás magyarországi kutatásának elmúlt két évtizedéről. *Replika* 1:14–24.

SAMPSON, STEVEN L.

1984 *National Integration Through Socialist Planning. An Anthropological Study of a Romanian New Town*. New York: Columbia University Press.

SHARIF, MICHAEL

1985 *Romania: Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Stimulated Change*. London: Pinter Publishers.

SOROKIN, P.

1993 Társadalmi mobilitás (részlet). *In Szociológiai szöveggyűjtemény*. Huszár Tibor – Somlai Péter, szerk. 253–278. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

SZELÉNYI IVÁN

1990 Új osztály, állam, politika. Tézisek életművemből a tudományok doktora fokozatának elnyeréséhez. *Replika* 2:24–46.

TITON, JEFF TODD

1982 Az élettörténet. *Documentatio Ethnographica* 9:85–98.

TREIMAN, DONALD J.

1995 Foglalkozási presztízs és társadalmi struktúra. *In Társadalmi rétegződés*. Andorka Rudolf – Stefan Hradil – Jules L. Peschar, szerk. 277–289. Budapest: Aula Kiadó.

VERDERY, KATHERINE

1983 *Transylvanian Villagers. Three Centuries of Political, Economical and Ethnic Changes*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.

1994 *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*. Bukarest: Humanitas.

FÜGGELÉK

1. „Me aztá idesapámat ehurcolták, úgyhogy hát hétszer vót a börtönbe. Össze vót törve, mikó hazajött hatodikszó úgy, hogy nem lehetett ráismerni. Kérdeztük, hogy hát: Idesapám, hát mit csináltak? Ne kérjitek! Úgy engedtek ki, a második rosszabb lesz az elsőni, ha valakinek mondjátok, hogy hogy bántunk véletlek, visszajösztok, de ílve haza nem mentek. Soha nem mondta e szegín, a halála ágyán sorolta e, hogy micsoda csúfságokat csináltak véllé. A Meszesrú hordatták a hátukon a fát, és kifáradtak, me hát ugyi nehéz vót. Mikó béértek a börtön udvarára, akkó drága, rohantak a kútra, hogy iganak, fétettek egy lyukas vedret, hogy mire az utósó odajutott, akkorra már a vederbú kifolyt a víz, inni se tott. Akkó, aszongya, jött a kommentát, aki parancsolt nekik: Culcapi! Fétöröltette a ruhájukkal az összes sárt, amit oda elocsoltak a kút mellett. Akkó, aszongya, nekifogtak, kúdtík úket a bíróságra. Azt két olyan bök vót csinálva. Azt ide tettík a szemökhöz, azt a szeme pillája mind be vót tördelve a szemibe. Úgyhogy olyan piros vót a két szeme, mint a lang, mikor hazajött. Idesanyám állandóan a hideg vizes ruhát meg az aludttejes ruhát rakta reá. Na, mondom, a halálos ágyán árulta el. És akkó, aszongya, na mi csináltak. Aszongya, összekötöttík a heréjüket, és a hosszú madzaggal, aszongya: Futás! Mikó teljes sungba elindultak futni, akkó megrántották. Hát ugyi úgy vágódtak össze, arcuk, orruk, minden össze-vissza tört, nem vót rajtuk emberi kíp. Így kínozták úket.” (V. P.)

2. „Na aztá, mikó bėjött ez a világ! Egyszer aztá üzeni idesanyám: Ha látni akartok, gyertek, aszongya. Mán le Nagyfaluba, me már akkó béköltöztek a tanyárú Nagyfaluba. Hogy megvettík a malmot, béköltöztek. Hát mikor mentünk le Nagyfaluba, este vót. Láttuk, jöttek a sok kivilágított ótók Csicsón lefelé. Huszonígy család ki vót írva, hogy azokat deportálják, mint a zsidókat, ilyen nagyobbakat. Na lementünk, ott vagynak össze-csomagolva, sírnak mind keservesen. Há sírunk mik is, hát mit tehet az ember. Na, búcsúzni jöttünk, ez az utósó. Hát, mit adott a Jóisten! Valaki valahunnét belészóltak. Eccé látjuk, mennek visszafelé az ótók. Nem vót szabad evigyenek senkit. Valami fésőbb hatósággtó kaphatták a parancsot, me azok ingyen nem jöttek ki, de aztá ingyen visszamentek. Mer aztá a Jóisten ilyen csudát tett, hogy valaki belészólt, és nem tudták evinni úket, a huszonígy kulákat.” (V. P.)

3. „Gyuri Áradra, ú sofőriskolába. Nígy évig vót itt a szemetén traktoriskolába, me mikó menni akart sofőriskolába, nem engettík meg, me az apja nem ment a társasba. Mikó felvételizett a szemetére, nem sikerült neki, evágták. Mondom ennek a Drágus Miklósnak, te, Miklós, kípzeled, mondom, Pityu benn vót a műhelybe, mondja, hogy kérdezte Gyuritú, hogy reméli a vizsgáját, hogy sikerült. Aszongya, olyan örömmel mondta, mindenféle olyan nagyon jó sikerült. S amíg nem ment az apja a kollektívába, drága, evágták. Drágus Miklós csinált egy kérvényt Margittára. Ement a fiú Margittára fevételizni, me aszonta, há mán nem vót mi csinálni, a főd e vót menve mind, kapaszkodni kellett az ílethez. Aztán ott sikerült neki. És Margittárú vót a szemetén egy fiú, azt szépen megcseríltík, Gyurit idetettík a szemetébe, margittai fiút hazavittík. Úgyhogy hát így csinálta meg Gyuri a traktoriskolát.” (V. P.)

4. „A Jóatya megsegített mindig, hogy sikerült úgy, hogy nem vót még egy lej hiányom se soha. Amit más előkött, seprüket, ami vót, mikó hoztak olyan seprüket, háziseprüket, azt be vót tíve, mán a damnának, hátú kaptam meg három kötetet, a rak-

tár hátáná, azt bevittem. Mondom a fűmaistrunak: mi csináljunk evvel? Hagyja e, van ennek már baja elíg, hagyjuk e, hadd... Elosztjuk, egy a magáé, egy az enyím, egyet még valakinek adunk. Mondom, akkó mind a magái, me nekem egy se ke, ne is sértegesen véllé, nekem egy seprű se ke.” (M. S.)

5. „Azt már láttam, nagyon lopnak, akik bójönnek, ha csak lehetett, mindig húzták. A románok nagyon loptak, ott, abba az én helyembe. Aztá mondom a °ef d’echipának, egy magyar vót, Kis Józsinak hitták, mondom, legyen szíves, mondom, írja ide az ajtó-félre, fejlő románul, hogy tilos a bemenés, alól meg magyarul. Írja rá az ajtó tetejire, azt ha nem fogadnak szót, akkó én inkább vagy öngyilkos leszek, vagy eszökök haza. Én nem bírom ezt tovább. Lopnak fesz, azt majd én fizessem meg. Na aztá, fe vót írva, ki vót ragasztva, többet nem mertek bejönni. Tilos a bemenés, románul, magyarul ki vót írva.” (M. S.)

6. „Akkor a munkásoknak keveset fizettünk. Nyóc órára kilenc lejt fizettünk, kilenc lejt jött ki egy lejt 18 banijával. És azér nem jöttek dógozni. Aszonták, ha nem keresünk 15 lejt – 16 lejt egy nap, akkor nem jövünk. Akkor dekontáltunk 16 órát, de dolgoztak nyolcat, és így kijött nekik. Az egyik munkás észrevette, hogy hát 16 óra van az ő nevre beírva naponta. Feljelentett a rendőrségen, hogy hát ú nyolc órát dógozott, de tizenhat vót beírva. Azt hitte, zebre vágtuk. Jöttek a rendőrségről, elvitték a fizetési listákat. Éjjel mentek ki mindenkihez, hogy ő írta alá. Igen, igen. Éngemet felhoztak a rendőrségre. Ott voltam egy napig, ott aludtam az asztalon, és estére elengedtek. Jött a rendőr, hogy hát mér csináltuk ezt, hogy 16 órát írtunk. Azért, mondom, mer nézze meg, itt van a levél, 1 lejt 18 banit fizethetünk órabért. Ha maga nekem ezért a pénzért hoz kétszáz embert most ide, adok neki munkát, és ki is fizetem. Aszongya, bolond magának dolgozzon kilenc lejért valaki? Na, látja, ezért írtuk. Úgyhogy nem csináltak belőle semmit. Úgyhogy sok mindenben mentem keresztül.” (K. L.)

7. „Még úgy is, hogy nagy mennyiségű búza itt ment keresztül rajtunk. Szatmárnál ment keresztül, mikor Lengyelországba ment. Volt, ami Magyarországra, Budapestre ment. Ott megórték, és a liszt ment Lengyelországba csak. De mi Lengyelországnak adtuk fel a búzát, de a magyarok órték meg nekik a korpáír. A magyaroknak megmaradt a korpa. Úgy volt címezve a búza, hogy Budapestre megy, de megy tovább, mint liszt ment tovább. Mi számláztuk le itt Margittán. És volt, amikor nem pászolt. Ők küldték a minőséget, nem pászolt, amikor mi megalizáltunk, elemeztük a búzát. S akkor nem fizettem ki az egész számlát, csak amennyit én számoltam. A papírokat mi rendbe tettük. Azok a Regátból, Giurgiu, Brăila, Galápi, ezek mind küldték onnat, azok a nagy termelővidék volt az akkor. Azok küldték a búzát. És azok mérgesek voltak, hogy mért nem fizetem ki. És küldtek ki egy ilyen ellenőrt. Én akkor nem voltam pontosan itten, Váradon voltam akkor gyűlésen, amikor ez az ellenőr ide kijött, hogy ellenőrizze a papírokat, hogy rendbe vannak. Be akartak perelni bennünket. És jött ki. Az átnízte a papírokat, aszonta, hogy – Varga Böske, a helyettesem, éppen ú adta oda a papírokat –, mikor elment, aszonta, ilyet még nem látott, mióta ú könyvelő, hogy ilyen rendbe legyen. Hogy ez igaz-e, ami ide van írva, azt nem tudom, aszongya, de hogy a papírok rendbe vannak, ilyet még nem látott, mióta könyvelő. Elment, azóta se pereltek be. Úgyhogy az is minden rendbe volt.” (K. L.)

8. „Telefonáltak egyszer Váradról, hogy jön Csehszlovákiából, jön egy szerelvény, megy Konstancára, és hogy kihasználják a vagonokat Váradig – sok napraforgómagunk volt –, azt kérdezte Ritner, az eladási szekciónak a főnöke, hogy hány vagon tudunk

berakni egy nap alatt? Nem beszíltam a főnökkel semmit, hát úgy gondolom, tízet be tudunk rakni egy nap alatt, mondom. Tízet. Berakunk tízet? Be. Akkor kap tíz vagon holnapra. Jó. Reggel, mikor megyek befele az irodába, az állomáson megyek, a főnök kiált utánam: K.! Tessék? Húsz vagon van az állomásba napraforgónak. Aszongya, megy Konstancára, és be kell rakni napraforgóval, Váradig megy napraforgóval. Csinálj vele, amit akarsz, főnök úr – mert az állomásfőnököt úrnak szólítottuk –, csináljon vele, amit akar... Mondom Ritnernek, én tízet vállaltam, azt be is rakom, én többet nem tudok rakni egy nap alatt. Fogjanak hozzá, azt rakják vagon. Esett az eső egész nap. S itten a Berettyó-partról, mer ott volt a raktár, onnan kellett szekérral szállítani az állomásra. Hát az emberek rakták, hordták. Utána hallottam, még vittek másfele is egy kis pálinkáir, egy kis borir. Rakták. Beraktak kilenc vagon estig. De megegyeztünk, hogy 150 lejt fizetünk egy vagonnak a berakásáir, 150 lejt fizetünk. Nem norma, kutya fülit norma, kevesebbet kaptak volna. És akkor kilencet beraktak. Akkor azt mondták az emberek, mi el vagyunk ázva, éhesek vagyunk, nem dolgozunk tovább. Ne vacakoljanak, mondom, be kell rakni. Azt mondták a raktárnokok, Csilip volt a főnök köztök, azt mondja, hát hogyha 180 lejt fizetek vagonjáir, még 30 lejjel többet, akkor rakják egész éjjel. Mondom a főnöknek, figyeljen ide főnök elvtárs, 180 lejr rakják tovább, másképp nem rakják. Azt mondta a főnök, nagy párttag volt: Nem, nem fizetünk többet, egy lejt se többet, csak 150 lejt. Jó. Az emberek fogták magukat, s hazamentek, lefeküdtek. Reggel bejöttek, hozzáfogtak rakni. Rakták, amennyit raktak, estig. Talán harmadik napra rakták be a vagon. Én telefonáltam Váradra, hogy hát mi a helyzet. És mikor aztán elment a vagon, utána egy idő után, a hónap vége fele, azt hiszem, mer már akkor készítettem elő az aktákat, a fizetést, hogy fizessük őket ki, két civil bejön az irodába, hogy K.[...]t keresik. Én vagyok. Én nem kérdeztem meg, hogy kicsodák, ügyetlen voltam, meg kellett volna kérdezzem előbb, hogy mit akarnak. Aszongya: mit dolgozok? Mondom, a fizetést, csinálom az aktákat, hónap vége van, állítsuk össze. Igen, de visszatérjek, mikor beraktuk a vagonokat, akkor az állomásfőnök hívatta a főnököt, hogy írja alá a jegyzőkönyvet, mert 900, majdnem 10 ezer lej a fekbér a vagonok után. Az nagy pénz volt, 10 ezer lej. A főnök nem írta alá a jegyzőkönyvet. De olyan rendelet volt, odaírta a főnök, hogy visszautasította, de új letette a bankba a számlát, kérést, és a bank szépen levette a kontunkrúl. Mikor levette a kontunkrúl, akkor én meg szépen fogtam, átutaltam Váradra. Elküldtem Váradra, hogy én mentesítettem az én kontomat, megterheltem Váradot, rendezze Várad tovább. Jött ez a két civil, és akkor azt kérdezték tőlem, hogy mit számolok. Pontosán most a vagonokat számolom. S akkor rákérdeztek, hogy mondjam meg, honnan fizetem volna ki a 30 lejt vagononként a munkásoknak. Hát nagyon könnyen. A 11 vagon, amit beraktak volna, belekerült volna 330 lejtbe, így belekerült majdnem 10 ezer lejtbe. De hogy számoltam volna el? Nagyon egyszerű, mondom, írtam volna, hogy ezt a vagon nem 100 méterre tolták, hanem 300 méterre tolták, mert kell tolni a vagon. Csak 100 méterig van benne a normába, s akkor beírtam volna, ennyit. Annyit írtam volna be, hogy kijöjjön a 30 lejt vagononként. Az törvénytelen! Az igaz, mondom, hogy törvénytelen, addig törvénytelen, amíg maga megállapítja, hogy nem annyira nyomták. De állapítsa most meg maga nekem, tolták annyira azt a vagon, vagy nem tolták. Ebbe igaza van. Állapítsa meg! De azok az emberek eláztak, és nem tudtak tovább dolgozni. Ha többet adtunk volna érte, akkor még ennivalót is tudtak volna venni maguknak, és tudtak volna dolgozni.” (K. L.)

TÜNDE TURAI

“We did it voluntarily by force”. Alternative biographies after the political system’s change in the 1940s

By analyzing six biographies, the author aims to analyse how changes in the official political sphere influenced everyday agrarian life after the socialist political system came into power in Romania in the 1940s. One of the questions facing people was how the previous „general life-scenario” could continue under the new circumstances, and what sort of new strategies had to be invented and applied in response to these. The life strategies diffused in the socialist press, which aimed to both provide an example and affect career orientations, are also examined. Finally, the prescriptive models of life strategies and real life histories are compared to reveal the concordances and differences at the macro and the micro levels.